

KRISZTUST DALOLNI MEREM

Tanulmányok Békési Sándor
hatvanötödik születésnapja alkalmából

Szerkesztette:
László Emőke és Pap Ferenc

Presă Universitară Clujeană

KRISZTUST DALOLNI MEREM

**Tanulmányok Békési Sándor hatvanötödik
születésnapja alkalmából**

Szerkesztette:

László Emőke és Pap Ferenc

Presă Universitară Clujeană / Kolozsvári Egyetemi Kiadó

2020

A Pásztori levelek szerzőségének kérdése

Balla Péter

A kortárs bevezetéstani szakirodalomban széles körben elterjedt nézet, hogy az Újszövetségben Pál apostol neve alatt megőrzött tizenhárom levél közül csak hét levelet tekintenek nem vitatottan páli levélnek: Római levél, 1–2Korinthus, Galata levél, Filippi, 1Thesszalónika, Filemon.¹ Például Petr Pokorný és Ulrich Heckel közös bevezetéstani könyvében e hét levélről ezt olvassuk: ezek „számítanak ma hiteles páli levélnek”.² A többi levél szerzősége kapcsán sokan használják a „deuteropáli” kifejezést, ezzel jelezve, hogy szerintük az apostol tanítványai írták a leveleket, köztük a Pásztori levelek gyűjtőfogalommal illetett három levelet is: a Timóteushoz írt első és második levelet és a Tituszhoz írt levelet.³ Jelen tanulmányban összegyűjtjük azokat a legfőbb érveket, szempontokat, amelyek miatt sok kortárs szerző nem tudja elfogadni azt, hogy Pál apostol írhatta a Pásztori leveleket, és igyek-

¹ Jelen tanulmány háttéréként hadd jelezzem röviden, hogy 2018 tavaszán a Hittudományi Kar hallgatóival több évfolyamon is a Timóteushoz írt első levelet tanulmányoztuk. Az év során a Pásztori levelek témakörében vendégelőadásokat is tarthattam, így az alábbiak a készüléskorán olvasottak gyümölcse. Az oktató kiváltsága és öröme, ha készülése során őt is megragadó műveket olvashat. Békési Sándor tanár úr a könyvek embere, minden megszólalásakor – legyen az előadás vagy igehirdetés – kihalljuk, érezzük szavaiból a rendkívül széleskörű olvasottságot, a tárgy általi megérintettséget. Tanár úr, kérem, fogadja szívesen 65. születésnapja alkalmából az alábbi gondolatokat egy kollégája olvasmányélményei gyümölcseként.

² Petr Pokorný – Ulrich Heckel: *Einleitung in das Neue Testament: Seine Literatur und Theologie im Überblick*, Tübingen, Mohr Siebeck, 2007, 115.

³ Pl. Udo Schnelle: *Theologie des Neuen Testaments*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2007, 503.

szünk megmutatni, hogy ezek nem kényszerítő erejű, a kérdést végérvényesen eldöntő érvek, hanem a Pásztori levelek páli szerzősége ma is jó lelkiismerettel fenntartható nézet. A közelmúltban megjelent több kommentár bevezetéstani része is a páli szerzőség mellett érvel.⁴

Jelen rövid tanulmányban nem soroljuk fel az összes e témához tartozó adatot, hanem a páli szerzőség ellen felhozott érveket főbb témakörökbe igyekszünk összefoglalni, és azt jelezzük, hogy milyen érvek és szempontok hozhatók fel ezen érvekre válaszként, illetve milyen érvek sorolhatók fel a páli szerzőség mellett. Az olvasó a lábjegyzetben jelzett szakirodalomban megtalálhatja az érveket alátámasztó részletesebb adatokat.

A szakirodalomban a 18. század óta egyre gyakrabban használt, mára széles körben elterjedt kifejezés: a Pásztori levelek.⁵ Ezek Pál apostol két munkatársának, gyülekezetek pásztorainak címzett levelek: kettő levél Timóteusnak és egy levél Titusznak címezve. Mint fentebb jeleztük, a kortárs szakirodalom jelentős részében e három levelet is a másodlagosan páli, „deuteropáli” levelek közé sorolják. A német nyelvterületen napjainkban meghatározó tankönyvnek számító bevezetéstani műben Udo Schnelle így fogalmaz: „a Pásztori levelek szerzője a páli

⁴ Jelen tanulmányban főként a következő kommentárok alapján ismertetjük a főbb nézeteket és érveket: Robert W. Yarbrough: *The Letters to Timothy and Titus*, PNTC, Grand Rapids, Michigan, U.S.A., Eerdmans – London, U.K., APOLLOS, 2018; Ben Witherington III: *Letters and Homilies for Hellenized Christians, Volume 1: A Socio-Rhetorical Commentary on Titus, 1–2 Timothy and 1–3 John*, Downers Grove, Illinois, U.S.A, InterVarsity Press – Nottingham, U.K., Apollos, 2006. A páli szerzőség mellett érvel még például Aída Besançon Spencer: *1 Timothy: A New Covenant Commentary*, NCCS, Cambridge, U.K., The Lutterworth Press, 2014 (e rövidebb műre is többször utalunk) és William D. Mounce: *Pastoral Epistles*, WBC 46, Nashville, Tennessee, U.S.A., Thomas Nelson, 2000.

⁵ A Tituszhoz írt levéllel kapcsolatban használta a Pásztori levél kifejezést D. N. Berdot 1703-ban, és a Timóteushoz írt két levélre és a Tituszhoz írt levélre együtt elsőként valószínűleg Paul Anton használta e kifejezést poszthumusz megjelent kétkötetes művében, melynek kötetei 1753-ban illetve 1755-ben jelentek meg. Ehhez lásd: Balla Péter: *Az újszövetségi iratok története: Bevezetéstani alternatívák*, Budapest: Károli Egyetemi Kiadó, 2008 (második, átdolgozott kiadás), 242; George W. Knight III: *The Pastoral Epistles: A Commentary on the Greek Text*, NIGTC, Grand Rapids, Michigan, U.S.A., Eerdmans – Bletchley, Milton Keynes, U.K., The Paternoster Press, 1992, 3.

iskola egy ismeretlen tagja volt”.⁶ Schnelle szerint a Pásztori levelek „Kr. u. 100 körül” keletkezettek.⁷ A páli szerzőség kétségbe vonása melletti érveket Schnelle bevezetéstani műve fő témamegjelölései szerint csoportosítjuk, és az egyes kategóriáknál még mások érveire is utalunk. Ezen érveknél jelezzük, hogy – több más kutatóval együtt – miért nem tartjuk a kérdést végleg eldöntő, meggyőző erejű érveknek, és azt is, hogy még milyen más szempontokat lehet felhozni a páli szerzőség mellett.

A történeti helyzet által felvetett kérdések

Schnelle jelzi, hogy a páli szerzőség kétségbe vonása e levelekkel kapcsolatban F. D. E. Schleiermacher (1Timóteusra vonatkozó) előmunkálatai után főként F. Chr. Baur nevéhez fűződik, aki szerint a Pásztori levelek történeti helye a Kr. u. 2. századi vita a gnózással.⁸ Ezután H. J. Holtzmann dolgozta ki átfogóan a Pásztori levelek pszeudepigráf jellegének tézisét az 1880-ban megjelent kommentárjában.⁹ Azt a tételt, mely szerint a Pál apostol neve alatt fennmaradt levelek egy részében a gnózással folytatott vitát láthatunk, ma egyre többen vitatják, illetve cáfolják. Pál élete idején is megjelenhettek olyan tévtanítások, amelyeknek később, a 2. században egy sokszínű, gnosztikus tanokat átfogó rendszere alakult ki, ezért a kifejlett gnoszticizmust megelőző korszakban felbukkanó jelenségeket nem kell a páli szerzőséget kizáró érveknek tekintenünk. Carson és Moo a Pásztori levelekben előforduló tévtanítások rövid összefoglalása után megállapítja: „A tévtanítások között semmi

⁶ Udo Schnelle: *Einleitung in das Neue Testament*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2017, 409.

⁷ Uo. 410.

⁸ Uo. 405. A Pásztori levelek páli szerzőségét nem vitatták a 19. század elejéig. E levelek pszeudonim jellege tézisének korai szakaszához lásd: Jürgen Roloff: *Der erste Brief an Timotheus*, EKKNT XV, Zürich, Benziger Verlag – Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1988, 23–24.

⁹ Schnelle: *Einleitung*, 405. Roloff „meggyőzőnek” tartja azt, ahogyan Holtzmann bemutatja e levelek páli szerzőségének „lehetetlenségét” (*Der erste Brief an Timotheus*, 24).

sincs, amivel Pál nem találkozhatott volna szolgálatának idején (vö. pl. a Kolosséi levéllel).”¹⁰

Schnelle szerint a Pásztori levelekben feltételezett történeti helyzetet nem lehet összeegyeztetni az Apostolok cselekedeteiben található adatokkal.¹¹ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a kutatástörténetben többen is tettek kísérletet arra, hogy a Pásztori leveleket beilleszék az Apostolok cselekedeteiben elbeszélte események sorába.¹² A közelmúlt szakirodalmában azonban gyakran felmerül az másik lehetőség, hogy Pál apostol az Apostolok cselekedetei 28. fejezetében elbeszélte római fogságából még kiszabadult, a Timóteushoz írt első levelet és a Tituszhoz írt levelet ebben az időszakban, szabadon végzett újabb missziói útjai során írta, és a Timóteushoz írt második levelet egy újabb római fogságában írta, amelyben azután mártírhalált szenvedett. Például Spencer a Tituszhoz írt levél és a Timóteushoz írt első levél keletkezését Kr. u. 62–64 körülre datálja, a Timóteushoz írt második levél keletkezését pedig Kr. u. 66–67 körülre (Pál második római fogsága idejére).¹³ Spencer helyesen hangsúlyozza, hogy a Filippi levél, a Kolosséi levél, az Efezusi levél és a Filemonhoz írt levél valószínűleg olyan fogságból írt levelek, amely fogságban az apostol egyfajta házi őrizetben volt (az ApCsel 28-ban említett fogság ilyen volt), és az apostol remélte, hogy e fogságból kiszabadul (Fil 1,25–26; 2,24; Filem 22). A 2Tim 4,6–18 szerint viszont az apostol azzal számolt, hogy már közel lehet a mártírhalála, és nem fog kiszabadulni abból a fogságból, amelyből ez utóbbi levelét írta.¹⁴

¹⁰ D. A. Carson – Douglas J. Moo: *Bevezetés az Újszövetségbe*, fordította Greizer Miklós, Budapest, Keresztyén Ismeretterjesztő Alapítvány, 2007, 554.

¹¹ Schnelle: *Einleitung*, 406.

¹² Egy ilyen kísérlet Jakob van Bruggen *Die geschichtliche Einordnung der Pastoralbriefe* c. könyvében található, ehhez lásd: Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 244. Carson és Moo még más hasonló kísérleteket is felsorol: *Bevezetés*, 552. Ők itt azt is helyesen megjegyzik, hogy az Apostolok cselekedeteiben vannak olyan „hézagok” az elbeszélte események között, „ahová más események is beférnek.” Például a 2Kor 11,23–27-ben említett három hajótörés és többféle szenvedés is még az ApCsel 27-ben elbeszélte római út és hajótörés előtt kellett történnjen, de nincs megemlítve az Apostolok cselekedeteiben.

¹³ Spencer: *1 Timothy*, 5–6.

¹⁴ Spencer: *1 Timothy*, 5.

A történeti körülmények kapcsán Schnelle felvet olyan kérdéseket, melyek szerinte a páli szerzőség ellen hozhatók fel. Szerintünk ezek egyrészt ugyanúgy megmaradnak kérdésként, ha egy későbbi, ismeretlen szerzőnek tulajdonítanánk a leveleket, másrészt lehet rájuk olyan válaszokat adni, amelyek megengedik a páli szerzőség fenntartását. Schnelle például felveti, hogy mivel Timóteus hosszú ideje Pál közvetlen munkatársa volt, és az 1Tim 1,3 szerint az apostol az elutazása előtt is adott utasításokat a tévtanítók elleni fellépés terén, vajon milyen funkciója lehet a levélnek, ha Pál csak rövid időre lesz távol (1Tim 3,14; 4,13), és milyen újdonság lehet benne ahhoz képest, amit közös missziói útjaik során ne mondhatott volna már el Timóteusnak.¹⁵ Ezzel szemben meg lehet említeni, hogy a Schnelle által említett textust érdemes a következő mondattal együtt olvasni, amiből kiderül, hogy Pál nem biztos abban, hogy hamar visszatér. Így ír: „Ha pedig késnék, ezekből tudd meg, hogyan kell szolgálnod az Isten egyházában” (1Tim 3,15). Az apostol életében máskor is fordult elő olyan, hogy korábbi útitervén változtatnia kellett (pl. 1Kor 16,5–9; 2Kor 1,15–17; 1,23–2,4).¹⁶ Arra is van más példánk is, hogy az apostol leveleiben ismételten hangsúlyoz olyan témát, amit már korábban elmondott vagy megírt a címzetteknek (pl. 1Kor 5,9; 2Kor 2,3–4; 9,1–5; Gal 1,9; Fil 3,1.18; 4,4; 1Thessz 3,4; 4,1–2). Megfordíthatjuk az érvelést: az apostolnak éppen ezzel a korábbi gyakorlatával is megegyezik, amit a Pásztori levelekben találunk, mert jellemző volt rá, hogy a fontos dolgokat kész volt többször is megismételni ugyanazon címzetteknek. Yarbrough éppen az 1Tim 1,3 magyarázatánál is részletesen érvel amellett, hogy a páli levelek stílusának jól megfelel e vers, például a *parakaleó* (e versben múlt időben: „kértelek”) ige, amely 54-szer fordul elő a páli levelekben (egyedül a Galata levélben nem fordul elő), ebből 8-szor a Pásztori levelekben.¹⁷

¹⁵ Schnelle: *Einleitung*, 406.

¹⁶ Ld. pl. Carson – Moo: *Bevezetés*, 413.

¹⁷ Yarbrough: *Letters*, 102.

Schnelle felveti a kérdést: a halálára készülő apostol miért kéri Timóteust arra, hogy hozza el neki a Tróászban hagyott köpenyét és a könyveket, pergameneket (2Tim 4,13), vagy miért szégyellené Timóteus a fogoly apostolt (2Tim 1,8).¹⁸ Az utóbbi kérdésnek a pusztá felvetése is meglepő, hiszen az apostol egyáltalán nem mondja, hogy Timóteus szégyelli őt, hanem e kifejezéssel a bátor hitvallásra hívja fel őt. Érdeemes idéznünk e verset: „Ne szégyelld hát a mi Urunkról szóló bizonyágtételt, se engem, az ő foglyát, hanem szenvedj velem együtt az evangéliumért, Isten ereje által.” (2Tim 1,8) Pál kevéssel ezután magáról is ki mondja, hogy nem szégyell az evangéliumért szenvedni (2Tim 1,12), és ugyanazt a görög igét használja (*epaiszkhynomai*), amelyet Róma 1,16-ban is: „nem szégyellem az evangéliumot”. Yarbrough rámutat, hogy nagy bátorságra volt szükség közösséget vállalni a Római Birodalom egy börtönbe vetett foglyával. Az apostol „ne szégyelld” felhívása Timóteus bátorítása a hitvalló kiállásra, akár a szenvedés vállalására is.¹⁹ Witherington szerint talán a problémák, a Titusszal és Timóteussal szembeni ellenállás és az elvégzendő feladatok nagysága indította az apostolt arra, hogy erősítő, bátorító leveleket írjon ezen munkatársainak, akiket egyébként elegendő volt csak emlékeztetni arra, hogy mit tanítsanak.²⁰ A köpeny és a könyvek kérése teljesen megérthető: egyrészt a köpeny védelmet nyújthatott a fogságban a hideg és a nedvesség ellen, másrészt a könyvek és a pergamenek akár az apostol számára is nagy kincset jelentő szentírási részletek (akár ószövetségi könyvek) is lehettek.²¹ Bár a pontos részleteket nem ismerjük,²² maguk ezek az apró

¹⁸ Schnelle: *Einleitung*, 406.

¹⁹ Yarbrough: *Letters*, 358–359.

²⁰ Witherington: *Letters and Homilies*, 66. Megjegyezzük, hogy Witherington is egyetért azzal a nézettel, mely szerint az ApCsel 28-ban elbeszélte fogságból kiszabadult az apostol (Kr. u. 62 körül), és a Pásztori levelek ezután születtek; szerinte a levelek időbeli sorrendje: Titusz, 1Timóteus, 2Timóteus (uo. 65). Witherington szerint a Pásztori levelek páli levelek, de megfogalmazásukban és leírásukban részt vett Lukács is (uo. 67–68).

²¹ Ehhez lásd pl.: Knight: *Pastoral Epistles*, 466–467.

²² A „könyvek” és „pergamenek” tartalma tekintetében felvetett hipotézishez lásd a HTK egy exhortációján elmondott igehirdetésemet: Balla Péter: Lekció: 2Tim 4,9–22, in Zsengellér József (szerk.): *Csütörtöki biztatások: Egy évtized exhortációs igehirdetése a Hittu-*

részletek éppen a páli szerzőség melletti érvként hozhatók fel, hiszen ha valaki más csak azt akarta volna elhíttetni, hogy ő Pál (a levél írója), akkor éppen nem ilyen alig ismert vagy alig ellenőrizhető részletekkel próbálta volna meg hitelesebbé tenni az iratát.²³ A Timóteushoz írt második levél kicsiny, személyes részletei éppen az eredeti páli szerzőség esetén jobban érthetőek.²⁴ Witherington szerint a 2Tim 4,13-ban található ezen irat „hitelességének erős támasza”, mert „nehéz elhinni, hogy valaki kitalált volna” ilyen részleteket, mint amit ez a vers tartalmaz.²⁵

Schnelle szerint „a Pásztori levelekben a harmadik őskeresztyén nemzedék problémái tükröződnek.”²⁶ E levelek szerint az egyházban tekintélyes személyiségek kézrátételével iktatják be hivatalukba a püspököket, presbitereket és diakónusokat, és nagy jelentősége van az apostoli hithagyománynak, amely „egészséges tanításként” jelenik meg.²⁷ A szakirodalomban hosszabb ideje és széles körben elterjedt nézet, hogy a tisztségek hangsúlyozása, a tan megvédése egy későbbi fejlemény az óegyházban, tehát nem az első nemzedék idejére jellemző. Ezzel szemben érdemes két újszövetségi részletre felhívni a figyelmet. A kortárs szakirodalomban a nem vitatottan páli levelek közé tartozik a Filippi levél – e levél első mondatában többes számban szerepel két

dományi Karon, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar, 2018, 11–12. E tanulmányban azért említek meg igehirdetést is a felhasznált irodalomban, mert Békési Sándor tanár úr igehirdetéseiről írt köszönetemet is szeretném kifejezni (melyekre az 1. lábjegyzetben is utaltam), amelyekből ugyanezen igehirdetési kötetben többet is található az Olvasó. A „könyvek” és „tekercsek” tartalmaként Yarbrough felveti a következő lehetőségeket is: ezek „lehetek Pál saját jegyzetei és feljegyzései. Tartalmazhatták az ószövetségi Szentírás részleteit is és olyan részleket is, amelyek később újszövetségi Szentírássá váltak.” (Letters, 450)

²³ Így érvel pl. Carson – Moo: *Bevezetés*, 553.

²⁴ Yarbrough (Letters, 75) egyetértőleg utal J. Robinson érvére, aki szerint egy álnéven író („pszeudonim”) szerző valószínűleg igyekezett volna jobban kapcsolni a Pásztori leveleket a többi páli levél és ApCsel időrendi és földrajzi részleteihez, ezért a Pásztori leveleknek a többi páli levél és az ApCsel tartalmától eltérő volta erős érv éppen e levelek hitelessége (páli szerzősége) mellett.

²⁵ Witherington: *Letters and Homilies*, 378.

²⁶ Schnelle: *Einleitung*, 406.

²⁷ Uo., 407.

tisztség is: „Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgálói mindazoknak a szenteknek Krisztus Jézusban, akik Filippiben vannak, püspökeikkel és diakónusaikkal együtt.” (Fil 1,1) Tehát az apostol korában már megvoltak ezek a tisztségek.²⁸ Az Apostolok cselekedeteiben pedig arra találunk példát már az apostol első missziói útján, hogy ő presbitereket állított szolgálatba a gyülekezetekben: „Miután pedig gyülekezetenként előljárókat választottak nekik, böjtölve és imádkozva ajánlották őket az Úrnak, akiben hittek” (ApCsel 14,23 – itt a görög szövegben a *preszbyterús* kifejezés szerepel, melynek fordítása: „előljárókat”; ugyanez a szó szerepel ApCsel 20,17-ben is az apostolnak az efezusi „vénekkel” való milétoszi találkozása során, és ez utóbbi szakaszban a 28. versben az „őrizőivé” kifejezés a görög szövegben: *episzkopús*). A Pásztori levelekben nem a tisztségek létrehozásával vagy akár (túl)hangsúlyozásával találkozunk, hanem annak leírásával, hogy mi várható el a gyülekezet vezetőitől. Ezen tartalmak egyáltalán nem kényszerítenek bennünket arra, hogy Pál apostol koránál későbbire datáljuk e leveleket. Egyetértünk Witheringtonnal: „Teljesen természetes lehetett Pál számára az, hogy szolgálata vége felé fontosnak tartsa gyülekezetei rendjét és szervezetét, melyek már az apostol utáni kor felé haladtak.”²⁹ Hasonlóan érvelhetünk a másik felvetéssel kapcsolatban: szerintünk a nem vitatottan páli levelekben is megtalálható az a vonás, hogy Pál hangsúlyozza a hagyományozott tanítás fontosságát,³⁰ illetve az is, hogy óv a tévtanításoktól (pl. 1Kor 15-ben a feltámadás tagadásától).

²⁸ Így érvel pl. Spencer: *1 Timothy*, 9. Witherington helyesen mutat rá arra, hogy az Antiókhiai Ignatius idején (meghalt Kr. u. 117 körül) már megtalálható monarchikus püspöki tisztséghez még semmi hasonlót nem találunk a Pásztori levelekben (*Letters and Homilies*, 73).

²⁹ Witherington: *Letters and Homilies*, 73.

³⁰ Spencer ezen összefüggésben utal pl. e versekre: 1Kor 11,23 és 15,3; Gal 1,6; 2Kor 11,4 (*1 Timothy*, 8–9).

A nyelvezethez és a stílushoz kapcsolódó jelenségek

A Pásztori levelek szerzősége tekintetében egy másik fő terület, amelyre tartozó jelenségek miatt sokan nem Pál apostolt tartják e levelek szerzőjének: a levelek nyelvezete és stílusa. E témakörbe is sok jelenség tartozik, ezek közül itt csak a leggyakrabban említettekkel foglalkozunk. Quinn és Wacker a szókincs, a mondatszerkezet és a stílus tekintetében összefoglalóan megállapítja, hogy a három Pásztori levél egymáshoz hasonlóságot mutat, viszont különböznek a többi páli levéltől.³¹

Sok más szerzővel együtt Schnelle is felhívja a figyelmet arra, hogy a Pásztori levelekben feltűnő az egyszer előforduló szavak, az ún. *hapax legomena* magas száma: az 1Timóteusban 66, a 2Timóteusban 60 és a Titusz levelében 32 ilyen szó található.³² Ez a jelenség azonban nem zárja ki e levelek páli szerzőségét. A nem vitatottan páli levelekben is van *hapax legomenon*, tehát önmagában az egyszer előforduló szavak jelensége nem döntheti el a szerzőség kérdését. Yarbrough utal Eta Linnemann alapos statisztikai elemzéseire, amelyek alapján összefoglalóan megállapítja, hogy az egyszer előforduló szavak aránya nem tér el jelentősen egyes nem vitatottan páli leveleken belüli aránytól: 1 és 2Korinthusban a *hapax legomena* aránya magasabb, mint a Tituszhoz írt levélben; a Római levélbeli arány (12,38%) nagyságrendben hasonló a Timóteushoz írt első levélbeli (13,94%) és a Timóteushoz írt második levélbeli (13,57%) arányhoz.³³ Carson és Moo felhívja a figyelmet arra, hogy bár igaz, hogy a Pásztori levelekben található *hapax legomena* egy része a 2. századi egyházatyáknál és apologetáknál is megtalálható, de az is igaz, hogy e szavak „nagy része már a Kr. u. 50 előtti iratokban is szerepel”, tehát Pál apostol ismerhette őket.³⁴ Azt sem lehet elvárni, hogy az apostol a teljes

³¹ Jerome D. Quinn – William C. Wacker: *The First and Second Letters to Timothy: A New Translation with Notes and Commentary*, Grand Rapids, Michigan, U.S.A. – Cambridge, U.K., Eerdmans, 2000, 3–4.

³² Schnelle: *Einleitung*, 407.

³³ Yarbrough: *Letters*, 71 (lásd főként a 165. lábjegyzetben).

³⁴ Carson – Moo: *Bevezetés*, 547.

szókincsét minden levelében használja. Spencer ehhez hasonló érveléssel felhívja a figyelmet arra, hogy a nem vitatottan páli szerzőségű Filippi levél négy fejezetében összesen 36 *hapax legomenon* kifejezés található – ez arányaiban hasonló ahhoz, amit 1Timóteusban találunk, mert ez utóbbi levélben a hat fejezetben található 66 egyszer előforduló szóból 31-et találunk az első négy fejezetben.³⁵

Schnelle azt is hangsúlyozza, hogy a páli levelek körén belül a Pásztori levelekben a többi páli levélhez képest magas a szókincsnek az a része, amely csak a Pásztori levelekben fordul elő.³⁶ Ez a jelenség sem zárja ki a páli szerzőséget. A Pásztori leveleket érdemes külön is figyelembe venni, és nem csak a három levél összesített adatait vetni egybe más adatokkal. Carson és Moo felhívja a figyelmet arra, hogy önmagában a csak az egy-egy Pásztori levélben előforduló szavak alapján azt is lehet mondani, hogy e levelek egymástól is különböznek, nem csak a többi páli levélétől. Csak tisztán a statisztika alapján azt sem lehetne igazolni, hogy „a három levél szerzője ugyanaz a személy.”³⁷ Ha viszont írhatta e leveleket egyetlen szerző, az lehetett Pál apostol is.³⁸ A fenti jelenség mellett látnunk kell azt is, hogy nagyon sok olyan kifejezés is van a Pásztori levelekben, amely például a Római levélre és 1–2Korinthusra is jellemző. Yarbrough utal Adolf Schlatter részletes elemzéseire, aki 70-nél több ilyen „irodalmi kapcsolópontot” talált e levelek között.³⁹

Egy adott levél szókincsére és stílusára bizonyára hat az is, hogy kiknek küldi a szerző, és milyen problémát szeretne megoldani, milyen tévtanítással vitatkozik a levélben. Yarbrough összefoglalóan ismerteti Eckhard Schnabel stílusra vonatkozó elemzését – ebből itt hadd emeljük ki Schnabel ezen tételét: téves feltevés az, hogy egy adott szerzőnek

³⁵ Spencer: *1 Timothy*, 6–7.

³⁶ Schnelle: *Einleitung*, 407.

³⁷ Carson – Moo: *Bevezetés*, 547. Itt Carson és Moo a következő adatokat adja meg: a Pásztori levelekben 306 olyan szó van, amely nem fordul elő a tíz másik páli levélben. Azonban „e 306-ból 127 szó csak az 1Timóteusban szerepel, 81 csak a 2Timóteusban, és 45 csak a Tituszban.”

³⁸ Uo.

³⁹ Yarbrough: *Letters*, 79.

változatlan a stílusa „évtizedeken át”, és hogy a szerző stílusa ne függene össze a levél megírása alkalmával, a címzettjével vagy a levél tárgyával.⁴⁰ Spencer felhívja a figyelmet arra, hogy 1Timóteusban a legtöbb *hapax legomenon* kifejezés az 5. és a 6. fejezetben szerepel, de e fejezeteknek a témája is sajátos, például az 5. fejezet jelentős részének témája: az özvegyasszonyok.⁴¹ Itt is feltételezhetjük, hogy a téma hatott a szókincsre is.

Carson és Moo több más stílusbeli jelenséget is konkrét számokkal ismertet, amelyek alapján egyesek szerint nem Pál apostol a Pásztori levelek szerzője (ilyen például a viszonzások, előljárások használata), és szerintünk e két szerző jól megválaszolja a felvetett kérdéseket.⁴² Itt összefoglalóan arra a nagyon fontos szempontra hadd hívjuk fel a figyelmet, hogy a Pásztori levelek viszonylag kis terjedelme nem engedi meg, hogy a szerzősége vonatkozó végső döntéseket fogalmazzunk meg a stílusjegyek alapján. Spencer utal nyelvészekre, akik szerint legalább 100.000 szavas olyan szövegmennyiség kell egy szerzőtől, amelyről bizonyossággal tudjuk, hogy tőle származik, ahhoz, hogy más szöveggel összehasonlítva az összehasonlítás eredményeként nagy valószínűséggel ki lehessen mondani, hogy az egyik szöveg szerzője nem azonos a másik szöveg szerzőjével.⁴³ A páli levelek ennél sokkal rövidebbek. Az egész Újszövetségben valamennyivel kevesebb, mint 140.000 szó van összesen.⁴⁴

E témakör zárásaként még kiemelünk néhány pontot abból, ahogyan Yarbrough összefoglalja Schnabelnek a páli levelek stílusát tanulmányozó munkája főbb eredményeit:⁴⁵ a) A szókincsre vonatkozó statisztikai adatokat torzítja, ha a Pásztori leveleket csak együttesen, egyet-

⁴⁰ Uo., 73.

⁴¹ Spencer: *1 Timothy*, 7.

⁴² Carson – Moo: *Bevezetés*, 546–549. A főbb adatok táblázatos összefoglalásához és a kiértékelésük alapján a páli szerzőség elvitatásához lásd pl. Roloff: *Der erste Brief an Timotheus*, 28–31.

⁴³ Spencer: *1 Timothy*, 6.

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ Yarbrough: *Letters*, 73–74. (Itt nem utalunk a Yarbrough-nál számozással szereplő összes alpontra.)

len csoportként kezeljük (és ha a többi páli levelet is egyetlen csoportként kezeljük).⁴⁶ b) Minden páli levélben vannak olyan szavak, amelyek nem fordulnak elő némely más vagy akár az összes többi páli levélben. c) A Római levél, az 1–2Korinthus és a Galata levél dialogikus jellege nem csak a Pásztori levelektől különíti el e leveleket, hanem olyan egyébként szintén nem vitatottan páli levelektől is, mint a Filippi levél és 1Thesszalónika, ezért a Pásztori leveleknek a többi páli levélből való különbözősége nem jelenti azt, hogy ezek ne lehetnének páli levelek.⁴⁷ d) Pál apostol leveleinek nyelvezete és stílusa változik annak fényében, hogy mennyire használ (vagy éppen nem használ) egyes leveleiben ószövetségi forrásokat, hitvallási vagy liturgiai forrásokat. e) Pál leveleinek stílusában változatosságot eredményezhetett, ha írnokot vett igénybe, illetve ha valamilyen módon a társküldő (akiket több levele elején is megnevez) is részt vett a megfogalmazásban (a Pásztori levelek, a Római levél és az Efezusi levél nem említenek társküldőket). f) Fogalmi különbségekhez is vezethet az, ha egy levelet gyülekezeti felolvasásra szán a szerzője, vagy pedig első rendben a konkrét címzett személynek szánja – ez utóbbira példák a Pásztori levelek. g) A korai egyházatyákban nem volt kétség afelől, hogy Pál írta a Pásztori leveleket, pedig ők is kellett érzékeljék a stílusbeli sajátosságokat. Ne felejtsük,

⁴⁶ Gordon Fee helyesen hangsúlyozza, hogy a Pásztori levelek egymáshoz való hasonlóságai ellenére érdemes a megírás helyzetében lévő különbségeket is észrevenni és komolyan venni. A pszeudepigráf tézist vallók egyik fő gondja éppen ez: ők nem tudják igazán megindokolni, hogy miért éppen három ilyen levélnek látták szükségességét. Fee ezért a Pásztori levelek hitelessége melletti érveként foglalja össze a levelek alapján feltárható történeti környezetet. Lásd Gordon D. Fee: *1 & 2 Timothy, Titus*, Grand Rapids, Michigan, U.S.A., Baker, 2011 (orig. 1984, revised 1988), 5–14 (különösen: 6–7). A nem páli szerzőség melletti érveléshez lásd pl. Alfons Weiser kommentárját, aki megkísérli megválaszolni a „fiktív címzett és küldő” valamint a „fiktív levélhelyzet” által felvetett kérdéseket (Alfons Weiser: *Der zweite Brief an Timotheus*, EKKNT XVI/1, Düsseldorf, Zürich, Benziger Verlag – Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 2003, 47–51 (idézet: 47, kiemelés a szerzőtől).

⁴⁷ Fee szerint a nyelvezet és a stílus különbözősége ellenére e levelek még mindig „sokkal inkább hasonlítanak Pálra”, mint különböznek tőle (tehát például a nem vitatottan páli levelektől), ezért ő is a páli szerzőség mellett dönt az érvek számba vétele alapján (*1 & 2 Timothy, Titus*, 26).

hogy ők anyanyelvi szinten beszélték a görög nyelvet, és közel álltak Pál korához a görög nyelv története tekintetében.

A teológiai kifejezések és hangsúlyok sajátosságai

A kutatók jelentős része a Pásztori levelek szerzősége tárgyalásánál hangsúlyozza azt, hogy e levelekben hiányoznak fontos teológiai kifejezések, melyek szerepelnek nem vitatottan páli levelekben, illetve vannak olyan fogalmak, amelyek máshogy (más jelentésárnyalattal, tartalommal – vagy más görög kifejezéssel) fordulnak elő a többi levélbeli előforduláshoz képest.

Itt is hadd hozzuk példaként az Udo Schnelle által említett főbb jelenségeket. A Pásztori levelekben hiányoznak például ezen kifejezések: „Isten igazsága”, „szabadság”, „kereszt”, „Isten Fia”, „Krisztus teste”.⁴⁸ Ehhez ismét meg kell jegyeznünk, hogy a levelek szókincsére is hat a címzettek körében elérendő cél – ez a teológiai tartalomra is érvényes. Más páli levelekben fontos kifejezések itteni hiánya sem zárja ki, hogy a Pásztori leveleknek is lehet Pál apostol a szerzője. Hadd hívjuk fel a figyelmet arra, hogy például a „kereszt” szó nem fordul elő a nem vitatottan páli Római levélben. A Filippi levélben nem fordul elő a „fiú” kifejezés.⁴⁹ A hosszú levélnek számító 1Korinthusban csak egyszer fordul elő a „megigazulás/igazság” kifejezés (*dikaioszyné*, 1Kor 1,30).⁵⁰

Ehhez hasonlóan viszont azt is mondhatjuk, hogy ha olyan kifejezések merülnek fel a Pásztori levelekben, amelyek nem vagy csak ritkán fordulnak elő a nem vitatottan páli levelekben, ez a jelenség sem zárja ki a páli szerzőséget. Például a „kegyesség” (*euszebeia*) kifejezést, amely a Pásztori levelek rövidségéhez képest viszonylag nagy számban (10-szer) fordul elő e levelekben, az apostol használhatja azért is, mert ez a címzetteket körülvevő közösségben használt kifejezés volt. Yarbrough kér-

⁴⁸ Schnelle: *Einleitung*, 407.

⁴⁹ Ld. pl.: Spencer: *1 Timothy*, 9.

⁵⁰ Balla: *Az újszövetségi iratok története*, 225.

désekben fogalmazza meg azokat a lehetőségeket, amelyek a páli szerzőség mellett is felvethetők e szónak a Pásztori levelekbeli előfordulása magyarázataként:⁵¹ „Korábbi újszövetségi írók azért hajlottak arra, hogy elkerüljék e kifejezést, mert e kifejezés a pogány etikához kapcsolódott? Az *euszebeia* kifejezésnek a kanonikus Ószövetségbeli ritka előfordulása vezette arra a korai keresztyén közösséget, hogy inkább más kifejezéseket részesítsen előnyben? Amikor Pál a Pásztori levelekben közeli társainak írt, szabad lehetett arra, hogy e kifejezést használja, mert nem félt attól, hogy Timóteus vagy Titusz e kifejezést azon a kapcsolatrendszeren kívül értené, amely erőteljesen teológiai és krisztológiai rendszerből Pál egész nyelvezete nyerte a jelentését?” Más szavakkal: a „kegyesség” kifejezés a Pásztori levelekben is érthető a „kegyelem” és a „hit” fontos páli kifejezések jelentéskörén belül – e kifejezés egyszerre tudja hangsúlyozni az Istenbe és Krisztusba vetett hitet és az e hitnek megfelelő életvitelt.⁵²

Schnelle arra is felhívja a figyelmet, hogy a Pásztori levelekben egyes páli teológiai kifejezések tartalmában „eltolódás” figyelhető meg a nem vitatottan páli levelekhez képest.⁵³ Schnelle említi például a „hit” fogalmát, amely a nem vitatottan páli levelekben „az üdvösség elsajátítási formájaként” jelenik meg,⁵⁴ a Pásztori levelekben inkább a tévtanítással szembenálló igazi hitként, egészséges tanításként jelenik meg, amely egyfajta „magatartásként meghatározza a keresztyén létet.”⁵⁵ A görög *hygiainó*, *hygiész* („egészségesnek lenni”, „egészséges”) kifejezést részletesen elemezi Yarbrough, és megállapítja:⁵⁶ „ha Pál az apostoli tanítást és tant – vagy a hitet, amely e tanban gyökerezik – úgy akarta leírni, hogy *hygia*-tövé szavakat használt, nincs semmilyen kényszerítő okunk, hogy tagadjuk azt, hogy ezt megtehetette. Minden páli levélben van olyan szó vagy szóhasználat, amely nincs meg más írásaiban.”⁵⁷

⁵¹ Yarbrough: *Letters*, 63.

⁵² Uo.

⁵³ Schnelle: *Einleitung*, 407.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Uo., 407–408.

⁵⁶ Yarbrough: *Letters*, 65–67.

⁵⁷ Uo., 67.

Schnelle a nem páli szerzőség melletti érvként említi, hogy a Pásztori levelekben „már nem játszik szerepet a zsidósággal folytatott teológiai vita”, hanem ez egy „tisza polémiává redukálódik” (vö. Tit 1,10).⁵⁸ Egy adott téma hiánya szerintünk ebben a konkrét esetben sem válik meggyőző érvvé. Feltételezhetjük, hogy a krétai és efezusi gyülekezetekben felbukkant tévtanítások nem adtak okot arra, hogy Pál a zsidósággal kapcsolatos részletes teológia vitát folytasson a Pásztori levelekben. Witherington szerint e gyülekezetekben a „hellenizált keresztyéneket” szólítja meg az apostol (amint ezt kommentárja címében is jelzi: *Letters and Homilies for Hellenized Christians*).⁵⁹

Schnelle „Pál számára elképzelhetetlennek” tartja a Pásztori leveleknek azon vonását, hogy itt a keresztyén hit „a családi hagyomány eleme”.⁶⁰ Ez szerintünk nem más, mint Schnelle írásmagyarázati véleménye. Az általa említett textusok (2Tim 1,3a; 1,5; 3,14–15) szerintünk nincsenek távol tartalmukban a nem vitatottan páli levelekben található „család” nyelvezettől – itt csak néhány példára hadd utaljunk: 1Kor 4,14–17; Gal 1,14–15; 4,19; 1Thessz 2,7–12. Az Efezusi levél és a Kolosséi levél „házitábláit” is említhetnénk párhuzamként, de már fentebb láttuk, hogy sok mai kutató szerint e levelek nem tartoznak a „nem vitatottan” páli levelek közé. Witherington rámutat, hogy 2Tim 1,3-ban Pál apostol „öseire” nagyon hasonló utalást találunk ahhoz, mint ahogy Pál az Apostolok cselekedeteiben található beszédeiben szól róluk (ApCsel 24,14–15; 26,6.22).⁶¹ Yarbrough a 2Tim 1,5-ben előforduló több görög

⁵⁸ Schnelle: *Einleitung*, 408.

⁵⁹ Witherington (*Letters and Homilies*, 186) ezt írja Efezusról: „Pál idejében alapvetően görög város volt ... jelentős római jelenléttel.... Nyilvánvalóan volt egy nagyon nagy zsidó kolónia is a városban.... Úgy tűnik, hogy Korinthushoz hasonlóan e zsidó emberek közül sokakat eredetileg a birodalom keleti széléről rabszolgaként hoztak Efezusba, és ők létrehozták a maguk külön területét és szubkultúráját a hatalmas városban.” Witherington Kréta szigetével kapcsolatban is hangsúlyozza a zsidó közösség jelenlétét és a krétaiak görög kultúrtörténetbe ágyazottságát egyaránt (uo. 86–87). Szerinte „Kréta kis városai” valószínűleg szorosabb kapcsolatba kerültek a keresztyének a helyi zsidósággal, mint az „Efezusnak nevezett megalopoliszban” (uo. 87).

⁶⁰ Schnelle: *Einleitung*, 408 (kiemelés a szerzőtől).

⁶¹ Witherington: *Letters and Homilies*, 310.

szóval kapcsolatban is kimutatja, hogy a nem vitatottan páli levelekben is előfordulnak.⁶² E vers egyes kifejezései inkább a páli szerzőség nézetét támasztják alá.

Lehetne még folytatni a sort: nagyon sok érvet hoznak fel szerzők a Pásztori levelek páli szerzősége ellen. Más szerzők ezek ismeretében – és ezekre találó válaszokat adva – fenntartják e levelek páli szerzőségét. A részletes kommentárokból gyakran a bevezetéstani kérdésekkel foglalkozó fejezet is nagyon részletes. Például Mounce Pásztori levelek kommentárjának is részletes a szerzőséggel foglalkozó része, amelyben összefoglalóan azt állította 2000-ben: „Az angol nyelven az elmúlt húsz évben írt kommentárok jelentős számban kitartanak a páli szerzőség (»hitelesség«) mellett, és általánosságban elmondhatjuk, hogy változóban van a kutatók nézete e téren. A Society of Biblical Literature 1996-os nemzeti találkozóján olyan szimpoziumokat tartottak, melyekben fellevezték a Pásztori levelek páli szerzőségének lehetőségét – lehet, hogy egy ilyen eseményre akár csak tíz évvel korábban még nem kerülhetett volna sor.”⁶³ Yarbrough szerint a 20. század végére a kb. 1800-beli Németországig visszanyúló tudományosság számára a Pásztori levelek nem páli szerzőségének feltételezése („hipotézise”) a „megkérdőjelezhetetlen igazság státuszát” érte el.⁶⁴ Yarbrough – Johnson alapján – az 1990-es évek elejéig felsorol huszonhét olyan 20. századi szerzőt, aki e levelek páli szerzősége mellett foglal állást.⁶⁵ 2018-as kommentárjában Yarbrough további példákat hoz ezen álláspontra, és maga is e levelek páli szerzősége mellett foglal állást.

⁶² Például az *anypokritosz* („képmutatás nélküli”) kifejezés előfordul Róm 12,9-ben és 2Kor 6,6-ban (az Újszövetségben összesen hatszor fordul elő), az *enoikeó* („lakni”) ige előfordul Róm 8,11-ben és 2Kor 6,16-ban (utóbbi versben 3Móz 26,12-re utalva, valamint előfordul még Kol 3,16-ban; az Újszövetségben csak a Pál neve alatt hagyományozott levelekben fordul elő). Ezen érvek részletesebb kifejtését lásd: Yarbrough: *Letters*, 353.

⁶³ Mounce: *Pastoral Epistles*, xlviii.

⁶⁴ Yarbrough: *Letters*, 70. Schnelle (*Einleitung*, 408) a nem páli szerzőséget fenntartó kutatók közül sokat felsorol, például: M. Dibelius (– H. Conzelmann), A. Jülicher – E. Fascher, W. G. Kümmel, N. Brox, Ph. Vielhauer, J. Roloff, H. Merkel, L. Oberlinner, I. H. Marshall, R. F. Collins, J. M. Bassler, A. Weiser, A. Merz.

⁶⁵ Yarbrough: *Letters*, 76. Közülük itt csak néhányat említünk: Guthrie, Schlatter, Knappe, Kelly, Spicq, Ward, Jeremias, Oden, Holtz, Ramos, Towner, Lea – Griffin (társ szerzők).

A szerzőség kérdése nyitott – bizonyára továbbra is születnek majd művek mindkét álláspont mellett. A jelenségeket meg kell ismernünk, elemeznünk kell, és a jelenségeket értékelő pro és kontra érvek alapján kinek-kinek magának kell kialakítania bevezetéstani nézetét. Jelen rövid összefoglalással azt kívántuk bemutatni, hogy a Pásztori levelek páli szerzősége napjainkban is jó lelkiismerettel, tudományos érveléssel kialakított véleményként fenntartható. Yarbrough – a Pásztori levelek kommentárja hosszú bevezetéstani része végén – arra is rámutat, hogy a Szentírást a világ sok pontján olvassa és magyarázza egyre nagyobb számú keresztyén testvérünk, és az ő hangjukra is érdemes odafigyelni. Így például egy 2017-ben megjelent műre is, melyről Yarbrough így ír: „Valószínűleg nem tudatlanság és maradiság a magyarázata annak, hogy az *Africa Study Bible*, amelyet 50 ország mintegy 350 szerzője írt (sokuk akadémiai PhD-fokozattal), úgy mutatja be a Pásztori leveleket, mint amelyeket Pál írt.”⁶⁶

⁶⁶ Uo., 90.